بازیابی و اعتبارسنجی آثار «علی بن مهزیار» با تکیه بر بخش اصول کتاب *الکافی*

تاریخ دریافت: ٩٦/٤/١ – تاریخ تأیید: ٩٦/٥/٢٢

محمود ملکی تراکمه‌ای *

چکیده

«علی بن مهزیار» نوشتارهای حدیثی فراوانی تصنیف کرد. علمای قرن‌های چهارم و پنجم به این آثار دسترسی داشته‌اند. فهرست‌نویسان نیز این نوشتارها را گزارش کرده‌اند. کلینی در تدوین *الکافی* از این نوشته‌ها بهره برده است. در این مقاله، طرق به کتاب‌های نامبرده اعتبارسنجی شده و احادیث گرفته‌شده از کتاب‌های «علی بن مهزیار» در بخش اصولِ کتاب *الکافی* بازیابی شده است. ١٦ حدیث از چهار کتاب ابن‌مهزیار در این بازیابی به‌دست آمد. روش این نوشته کتابخانه‌ای است که بر اساس داده‌های سندی و متنی به تحلیل سند و متن می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها: کتاب‌های علی بن مهزیار، بازیابی، اعتبارسنجی، اصولِ *الکافی*.

* دکتری علوم حدیث تطبیقی، جامعة المصطفی العالمیة؛ (Basea١٤@gmail.com).

مقدمه

صاحبان جوامع حدیثی همچون برقی در *المحاسن*، کلینی در *الکافی*، صدوق در *کتاب من لا یحضره الفقیه* احادیث مصنفات پیشین را در کتاب‌های حدیثی جای‌گذاری و مبوّب کردند. با گذشت زمان، منابع این مصنّفات از بین رفته است. چگونگی استفادهٔ مصنفان جوامع از آن‌ها و اعتبار هر یک بر نسل‌های بعد پنهان ماند. این امر سبب شد، یکی از مهم‌ترین قرائن در دسترس پیشینیان از دید عالمان قرن‌های بعد مخفی بماند و ارزیابی دقیق احادیث به روش متقدمان فراموش شود. با از بین رفتن یا نادیده گرفتن این قرینه‌ها، راه برای تغییر روش قدما به متأخران فراهم شد. یکی از مهم‌ترین قرائن اعتبار حدیث، اعتبارسنجی منابعِ جوامع حدیثی است که جای خود را به ارزیابی حدیث بر پایه سند داده است. ما امروز به رویکرد دوباره به شیوهٔ قدما برای اعتبارسنجی حدیث و نزدیک‌شدن به مراد آنان در ارزیابی منابع نیازمندیم. در این مقاله با مطالعهٔ موردی، کتاب‌های «علی بن مهزیار» در بخش اصول کتاب الکافی بازیابی و اعتبار آن بر اساس روش قدما ارزیابی شده است.

الف) شناخت‌نامه «علی بن مهزیار»

ابوالحسن، «علی بن مهزیار»، از محدثان و راویانِ مشهور در قرنِ سوم است. او اهل دَورَق[1] بوده و سپس در اهواز سکونت می‌گزینند. علی و پدرش (مهزیار)، هر دو نصرانی بوده سپس مسلمان شدند. هرچند گفته شده، علی در کودکی اسلام آورده است. او محضر سه امام را درک کرده، از امام رضا و امام جواد علیهما السلام روایت نقل می‌کند و با امام جواد علیه السلام ارتباطی ویژه داشت؛ وکیل ایشان و امام هادی علیه السلام بوده است.[2] با توجه به این‌که وی در کودکی مسلمان شده و راوی احادیث امام رضا علیه السلام هست و ظاهراً روایات را از ایشان در مدینه - قبل از رفتن امام به مرو (سال۲۰۰ق)[3]- شنیده است، می‌توان حدس زد که در حدود سال ۱۸۰ هجری به دنیا آمده

۱. دورق از شهرهای خوزستان بوده است. (*معجم البلدان*، ج ۳، ص ۴۸۱) بر اساس گزارش کشی وی اهل روستای هند از روستاهای فارس بوده است. بر اساس برخی خوانش‌ها این کلمه هندوان بوده (*اختیار معرفة الرجال*، ص ۵۴۸) که احتمالاً همان هندیجان کنونی است.

۲. *فهرست مصنفی الشیعه*، ص ۲۵۳.

۳. طبری سال بردن امام از مدینه به مرو را سال ۲۰۰ گفته است. *تاریخ الرسل والملوک*، ج ۸، ص ۵۴۴.

ابن‌شهر آشوب، «علی بن مهزیار» را از خواص اصحاب امام کاظم علیه‌السلام دانسته،[1] اما این قول اثبات نشده است؛ چراکه حسین بن سعید، «علی بن مهزیار» را به امام رضا علیه‌السلام آشنا کرده و سبب شده او به امامت معرفت پیدا کند.[2] حال چگونه ممکن است، او از اصحاب خاصِ امام کاظم علیه‌السلام باشد؟![3] البته شیخ صدوق سندی در *ثواب الأعمال* آورده که به ملاقات «علی بن مهزیار» با امام کاظم علیه‌السلام دلالت می‌کند، سند چنین است:

أبویعقوب یوسف بن السخت عن الحسن بن سهل البصری عن علی بن مهزیار قال: دخلت علی أبي‌الحسن موسی بن جعفر علیهما‌السلام[4]

اما در سند نامبرده تصحیف رخ داده است، نام صحیح راوی «الحسن بن علی بن مهران» است؛ چراکه عیناً همین سند و متن در *الکافی* با ذکر نام صحیح راوی آمده است؛ سند *الکافی* این‌گونه است:

عن إبراهیم بن إسحاق الأحمر عن الحسن بن سهل عن الحسن بن علی بن مهران، قال: دخلت علی أبي‌الحسن موسی علیه‌السلام[5]

از روایتی چنین استفاده شده که «علی بن مهزیار» زمان امام حسن عسکری علیه‌السلام را درک کرده است، روایت چنین است:

محمد بن یعقوب عن محمد بن یحیی عمن حدثه عن إبراهیم بن مهزیار قال: کتبت إلی أبي‌محمد علیه‌السلام أن مولاك علی بن مهزیار أوصی أن یحج عنه من ضیعة صیر ربعها لك ....[6]

آیت‌الله خویی روایت را ضعیف و دست‌کم مرسل شمرده است؛[7] البته از این حدیث استفاده نمی‌شود که «علی بن مهزیار» زمان امام عسکری علیه‌السلام را درک کرده؛ زیرا از ظاهر روایت برمی‌آید که «علی بن مهزیار» از دنیا رفته و برادرش دربارۀ وصیت او، از امام حسن عسکری علیه‌السلام سؤال می‌پرسد. ممکن است گفته شود که از ترکیب «مولاک»، زنده‌بودن «علی بن مهزیار» در زمان امام

۱. *مناقب آل ابی‌طالب* علیهم‌السلام، ج٤، ص ٣٢٥.
۲. *الرجال*، ص ٣٥٤.
۳. *معجم رجال الحدیث*، ج ١٢، ص ١٩٨.
٤. *ثواب الأعمال*، ص ١٧٥.
٥. *الکافی*، ج١٣، ص ٩٠.
٦. همان، ج ٨، ص ٣٢٠.
۷. *معجم رجال الحدیث*، ج ١٣، ص ٢١٢.

عسکری علیه‌السلام به‌دست می‌آید. در پاسخ می‌توان گفت که این مصطلح تنها بر شیعه‌بودن «علی بن مهزیار» دلالت می‌کند نه چیزی دیگر.

برخی گفته‌اند که «علی بن مهزیار» زمان غیبت را درک کرده است؛ اما چنین چیزی ثابت نیست و داستان تشرف ابن‌مهزیار به خدمت امام عصر علیه‌السلام مربوط به «علی بن ابراهیم بن مهزیار» است.[۱]

به‌نظر می‌رسد، ایشان پیش از امام هادی علیه‌السلام از دنیا رفته است؛ ازاین‌رو در اَسناد وی[۲] دربارۀ شهادت امام هادی علیه‌السلام (۲۵۴ق)[۳] سخنی دیده نمی‌شود. دیگر اینکه با توجه به مقام وی نزد اهل‌بیت علیهم‌السلام،[٤] اگر پس از امام هادی علیه‌السلام زنده بود، به‌طور عادی باید روایتی از امام حسن عسکری علیه‌السلام روایت نقل می‌کرد؛ بنابراین وفات «علی بن مهزیار» از محرم ۲۲۹ق[۵] تا پیش از شهادت امام هادی علیه‌السلام در سال ۲۵٤ق است.

در جلالت و بزرگی او همین بس که امام جواد علیه‌السلام در چند توقیع، وی را ستوده است.[٦] نجاشی او را دارای باوری درست و ثقه دانسته وگفته، در روایتش طعنی نیست.[۷] طوسی او را با این سه ویژگی مدح کرده است: ثقه، جلیل‌القدر، واسع الروایة.[۸]

از وی آثار بسیاری گزارش شده است. برقی کتاب‌های او را از «حسین بن سعید» می‌داند و می‌گوید: «ابن‌مهزیار»، بر سه‌کتاب وضو، صلاة و حج چند برابر و بر سایر کتاب‌ها، اندکی افزوده است.[۹] علاوه بر این، «علی بن مهزیار» کتاب‌هایی هم جداگانه تصنیف کرد. نجاشی عنوان‌های آن‌ها را چنین نام برده است:

---

۱. همان.

۲. این اسناد در همین مقاله بررسی خواهند شد.

۳. *الارشاد*، ج ۲، ص ۲۹۷.

٤. *فهرست مصنفی الشیعه*، ص ۲۵۳

۵. بر اساس گزارش نجاشی، ابن اخی‌رواد محرم ۲۲۹ از علی بن مهزیار حدیث شنیده است. *فهرست مصنفی الشیعه*، ص۱٤۵.

٦. *اختیار معرفة الرجال*، ص ۵۵۰-۵۵۱.

۷. *فهرست مصنفی الشیعه*، ص ۲۵۳.

۸. *فهرست کتب الشیعه*، ص ۲٦۵.

۹. همان.

کتاب الحروف، کتاب القائم، کتاب البشارات، کتاب الأنبیاء، کتاب النوادر و رسائل علی بن أسباط[1]

اما شیخ طوسی در این میان به سه عنوان *حروف القرآن*، *الأنبیاء* و *البشارات* بسنده کرده است. در ذیل فهرست نوشتارهای وی می‌آید.

آثار علی بن مهزیار

بر اساس گزارش‌های زراری[2]، نجاشی[3] و طوسی[4] فهرست کتاب‌های «ابن‌مهزیار»، در ذیل آورده می‌شود. اسامی مشترک میان فهرست‌نگاران یا مختص هر یک جدا ذکر می‌گردد.

زراری، نجاشی، طوسی: الصوم، الدعاء

نجاشی: القائم، النوادر، رسائل علی بن اسباط

نجاشی، طوسی: الوضوء، الصلاة، الحج، الزکاه، الطلاق، الحدود، الدیان، العتق و التدبیر، التجارات و الاجارات، المکاسب، التفسیر، الفضائل، المثالب، التجمل و المروءه، المزار، الرد علی الغلاه، الوصایا، المواریث، الخمس، الشهادات، فضائل المؤمنین و برهم، الملاحم، التقیه، الصید و الذبائح، الزهد، الاشربه، النذور و الکفارات و الایمان، الحروف (طوسی: حروف القرآن)، البشارات، الانبیاء.

امروزه هیچ یک از آثار موجود نیست؛ آن‌چه از این نوشتارها باقی‌مانده صرفاً احادیثی است که در لابه‌لای کتاب‌های حدیثی قابل بازیابی است. شایسته یادآوری است که دربارهٔ بازیابی کتاب‌های «علی بن مهزیار» تاکنون هیچ تلاش مستقل و فراگیری صورت نگرفته است؛ هرچند برای بازیابی برخی کتاب‌های دیگر راویان و محدثان با بهره‌گرفتن از کتاب *الکافی* تلاش‌هایی شده است.[5] در این مقاله بر آنیم تا آثار «ابن‌مهزیار» را در بخش اصولِ کتاب *الکافی* بازیابی شود.

---

۱. *فهرست مصنفی الشیعه*، ص ۱۴۵.

۲. زُراری، *صوم حسین بن سعید و زیادات ابن‌مهزیار* (*رسالة ابوغالب*، ص ۱۵۹) و *الدعاء ابن‌مهزیار* (همان، ص ۱۸۳) را روایت کرده است.

۳. *فهرست مصنفی الشیعه*، ص ۲۵۳.

۴. *فهرست کتب الشیعه*، ۲۶۵-۲۶۶.

۵. عمیدی نویسنده عراقی معاصر در کتاب *الشیخ الکلینی البغدای و کتابه الکافی (الفروع)* در سال ۱۳۷۳ منتشر شد، به منابع اندکی از بخش فروع که کلینی بدان‌ها تصریح کرده، اشاره کرد. در نرم افزار درایة النور که سال ۱۳۸۲ تولید شده، در بخش معرفی آن، منابعی از الکافی شناسانده شده است. احسان سرخه‌ای با نوشتن مقاله «*کتاب حلبی منبعی مکتوب در تألیف الکافی*» با روش بازیابی چگونگی دستیابی کلینی به کتاب حلبی را شناساند؛ (فصلنامه *علوم حدیث*، شماره

در ادامه برخی مصطلحات به‌کاررفته در این نوشتار را تعریف کرده، سپس به بازیابی آثار وی، همراه با قواعدی پرداخته می‌شود.

بازیابی: فرآیند کشف و شناسایی متون یک اثر مفقود از میان منابع پسین را بازیابی گویند.[1]

اعتبارسنجی قدما: قدما یا متقدمان، شیخ طوسی و عالمان پیش از ایشان را شامل می‌شود. ابن‌ادریس و دانشیان پس از او را متأخران می‌دانند.[2] این تقسیم کارکردی و در اعتبارسنجی حدیث اثرگذار است. تفاوت این دو، در اعتبارسنجی حدیث می‌باشد. قدما اعتبار و صحت حدیث را بر اساس قرائن دال بر صدق خبر می‌سنجیدند و مراد آنان از صحت، ثبوت یا صدق خبر بود؛ اما حدیث نزد متأخران به‌ویژه عالمان حلی، مانند ابن‌طاووس و پس از وی علامه[3] و حتی تاکنون به نحو غالبی، بر اساس سند حدیث اعتبارسنجی می‌شود. آن‌چه در این نوشتار مدنظر است، اعتبارسنجی به روش قدماست.

ب) قواعد بازیابی

در اینجا لازم است قواعد بازیابی احادیثی از کتاب‌های ابن‌مهزیار را یادآور شده تا چگونگی دستیابی به آن احادیث روشن شود.

قاعده «شبه عدة»: در اسناد بسیاری دو نفر مشخص یا یکی معلوم و دیگری مبهم باهم در صدر اسناد *الکافی* از یک نفر روایت می‌کنند. بر اساس «قاعدهٔ عدة من اصحابنا»[4] که فرد پس از «عدة» مؤلف کتاب شمرده می‌شود، اگر چند نفر بدون این‌که از آن‌ها با تعبیر خاصی- مانند

۵۱، بهار ۱۳۸۸). محمدرضا جدیدی‌نژاد مقاله «*روش دستیابی به منابع الکافی*» را در سال ۱۳۸۹ منتشر کرد؛ (آینه پژوهش، شماره ۱۲۳، مرداد و شهرویور). در مقاله «*اعتبارسنجی منابع کتاب الکافی*» نیز بخشی از منابع *الکافی* شناسانده شده است؛ (سراج منیر، شماره ۸، پاییز ۱۳۹۱). مقاله «*بازشناسی منابع کلینی در تدوین الکافی*» از عبدالرضا حمادی نیز گامی در ساحت شناخت منابع الکافی بود؛ (حدیث پژوهی، ش ۱۱، بهار و تابستان ۱۳۹۳). محمد قربانی در مقاله «*اسناد پرتکرار نشانی از منابع مکتوب الکافی*» با نشان دادن برخی اسناد پر تکرار *الکافی*، برخی منابع را بر اساس این قاعده شناسایی کرد؛ (*حدیث حوزه*، شماره ۱۰، بهار و تابستان ۱۳۹۴).

۱. *کتاب زید بن وهب جهنی*، ص ۲۰.

۲. *خاتمه مستدرک*، ج ۱، ص ۳۰.

۳. *منتقی الجمان فی الاحادیث الصحاح و الحسان*، ج ۱، ص ۱٤-۱۵.

٤. این قاعده را با مقایسه میان احادیث *الکافی* با سندهای متضمن «عدة من اصحابنا عن احمد بن محمد بن خالد» و احادیث *المحاسن* به‌دست آوردم.

«عدة من اصحابنا»- نام برده شود، اولین راوی‌ای که این افراد از او روایت می‌کنند، معمولاً صاحب کتاب و کتاب او منبع *الکافی* است؛ بنابراین لازم نیست حتماً تعبیری مانند «عدة من اصحابنا» برای یافتن منبع به‌کار رفته باشد؛ بلکه با صرف نام بردن از چند نفر، می‌توان به منبع الکافی دست یافت. ما این‌گونه اسانید را «شبه عدة» و قاعدۀ آن را «قاعدۀ شبه عدة» نام نهاده‌ایم. به نمونۀ ذیل توجه شود:

محمد بن یحیی و علی بن ابراهیم عن احمد بن محمد[1]

بر اساس «قاعده شبه عدة»، علی بن ابراهیم و محمد بن یحیی راویان کتاب احمد بن محمد بن عیسی هستند و کتاب منبع *الکافی* است.

قاعده اضمار: یکی از شیوه‌های کلینی در اسناد *الکافی*، آغاز کردن سند با ضمیر است. پس از مقایسه *المحاسن* با *الکافی* روشن شد که برخی از احادیث با اسناد متضمن ضمیر که پس از اسناد «عدة من اصحابنا عن احمد بن محمد بن خالد» می‌آیند، در *المحاسن* وجود دارد؛ بنابراین مرجع ضمیر، مؤلف منبع است. این شیوه را که در *الکافی* بسیار آمده، «قاعدۀ اِضمار» نامیده‌ایم. این قاعده، به موارد دیگری، غیر از «عدة برقی» هم تعمیم داده شده است و با استفاده از آن، منابع دیگری نیز بازیابی می‌شوند.

قاعده کتاب نداشتن مروی عنه: اگر استاد کلینی که همان راوی اول است، کتابی نداشته باشد و «مروی عنهِ» او صاحب کتاب باشد، همان کتاب، منبع *الکافی* خواهد بود. این قاعده در مورد اساتید کلینی که کتاب ندارند،[2] صادق است. علی بن موسی کُمیذانی، محمد بن حسن

---

۱. *الکافی*، ج ۱، ص ۳۹۱، ح ٤١٦.

۲. از نتایج مقایسه *المحاسن* با *الکافی* این بود که بسیاری از احادیث یکسان در این دو کتاب، اسنادی دارند که با یکدیگر متفاوت هستند. البته این تفاوت در بخش نخست سند (قسمت منتهی به کلینی) رخ داده است و در بخش دیگر معمولاً اسناد هر دو کتاب یکی هستند. این یکسانی در متن و بخشی از سند و تفاوت در بخش دیگر سند، نمونه‌های بسیاری دارد. یکسانی در احادیث و ابواب دو کتاب تصادفی نیست و تابع قاعده مشخصی است. از آن‌جا که به زودی ثابت خواهیم کرد که *المحاسن* منبع *الکافی* است، پرسش این است که چرا مرحوم کلینی این احادیث را از *المحاسن* نگرفته است با اینکه برخی از احادیث همین ابواب را از *المحاسن* اخذ کرده اما بعض دیگر را واگذاشته و با اسنادی متفاوت در کتاب خود آورده است. شبیری قاعده‌ای با عنوان «تبدیل اسناد» را همراه با شواهدی پاسخی بدین پرسش دانسته است. بر اساس این قاعده، مؤلفان جوامع حدیثی به‌دلیل دسترسی به مصنفات نویسندگان معاصر یا نزدیک به عصر خود و با مقایسه میان احادیث کتاب‌های حدیثی، سند را به سند دیگری تبدیل می‌کردند. در واقع آنان چینش ابواب و حتی احادیث یک باب را از یک

طایی، احمد بن مِهران، حسین بن علی علوی، محمد بن اسماعیل، حسین بن احمد مالکی، محمد بن جعفر بزّاز و محمد بن احمد بن علی بن الصَلت از مشایخ کلینی هستند که کتابی ندارند. برای نمونه در سند ذیل همین اتفاق افتاده است: «علی بن موسی عن احمد بن محمد»؛[1] در این‌جا کتاب احمد بن محمد بن عیسی منبع *الکافی* است.

قاعده تناسب محتوا: هرگاه یکی از فهرست‌نگاران، شیخ طوسی و نجاشی، به‌جای عنوان‌های کلی مانند «کتاب» از عناوین خاص استفاده کنند و محتوای حدیثی که از صاحب کتابِ با عنوان خاص روایت شده با عنوان خاص، هم‌موضوع باشد، تناسب محتوایی میان محتوای حدیث و نوشتار با عنوان خاص رخ داده است. نمونهٔ ذیل را ببینید:

محتوای دو حدیث محمد بن یحیی با نام کتاب وی؛ یعنی *مقتل الحسین* متناسب است. این دو روایت در *الکافی* چنین است:

۱. محمد بن يحيى عن أحمد بن محمد عن الوشاء؛ و الحسين بن محمد عن معلى بن محمد عن الوشاء عن أحمد بن عائذ عن أبي‌خديجة عن أبي‌عبدالله عليه السلام، قال: «لما حملت فاطمة عليها السلام بالحسين عليه السلام، جاء جبرئيل إلى رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم، فقال: إن فاطمة ستلد غلاما تقتله أمتك من بعدك ...»[2]

۲. محمد بن يحيى عن علي بن إسماعيل عن محمد بن عمرو الزيات عن رجل من أصحابنا عن أبي‌عبدالله عليه السلام، قال: «إن جبرئيل عليه السلام نزل على محمد صلى الله عليه و آله و سلم، فقال له: يا محمد، إن الله يبشرك بمولود يولد من فاطمة تقتله أمتك من بعدك ...»[3]

ج) طرق و اعتبارسنجی آن‌ها

کتاب‌های «علی بن مهزیار» بر اساس آن‌چه نجاشی گزارش کرده کتاب‌های مشهوری بوده‌اند؛[4] بنابراین وجود طریق‌های متعدد به این نوشته‌ها امری طبیعی است. در این بخش

کتاب حدیثی گرفته، سپس اسناد موجود کتاب‌های دیگر را که واسطه کمتری داشت به‌جای آن قرار می‌دادند؛ (شبیری، «پژوهشی جدید در کتاب *الکافی*»، *شناختنامه کلینی و الکافی*، ج ۱، ص ۳۲۰)؛ بنابراین اخذ مؤلفان جوامع از منابع اساتید یا اساتید اساتید امری منطقی بوده است.

۱. *الکافی*، ج ۱، ص ٤٧٤، ح ٥١١.

۲. همان، ص ٥٠٦، ح ١٢٦٢.

۳. همان، ح ١٢٦٣.

٤. *فهرست مصنفی الشیعه*، ص ٢٥٣.

طرق نجاشی، طوسی، زُراری، صدوق و کلینی به این آثار را گزارش کرده، اعتبار هر طریق ارزیابی خواهد شد:

۱. طرق نجاشی

نجاشی سه طریق به کتاب‌های «علی بن مهزیار» دارد:

طریق اول: أخبرنا محمد بن محمد و الحسین بن عبیدالله و الحسین بن أحمد بن موسی بن هدیة عن جعفر بن محمد عن محمد بن الحسن بن علی عن أبیه عن جده، بکتبه جمیعها؛[۱]

این طریق به همهٔ کتاب‌های «علی بن مهزیار» است. اکنون به بررسی آن می‌پردازیم:

«محمد بن محمد بن نعمان»، ابن المعلم، معروف به شیخ مفید (م ٤١٣ق) بزرگ دانشمند امامیه در عصر خود بوده است.[۲] «حسین بن عبیدالله غضائری»[۳] و «الحسین بن أحمد بن موسی بن هدیة» از مشایخ نجاشی بوده، با توجه به توثیق مشایخ نجاشی هر دو ثقه است.[٤] «جعفر بن محمد» همان ابن‌قولویه[٥] و از ثقات، بزرگان حدیث و فقه به شمار می‌رفته است.[٦]

«محمد بن حسن بن علی بن مهزیار» از مشایخ ابوغالب زُراری[۷] و ابن‌قُولَوَیه[۸] است. بر اساس وثاقت مشایخ ابن‌قولویه[۹] وی ثقه است.

«حسن بن علی» هیچ جرح‌وتعدیلی ندارد؛ و صرفاً راوی کتاب پدرش است. از آن‌جاکه این طریق بدون هیچ ایرادی از طرف نجاشی پذیرفته شده، ظاهراً مهمل‌بودن «حسن بن علی» به

---

۱. همان، ص ٢٥٣-٢٥٤.

۲. *فهرست کتب الشیعه*، ص ٤٤٤-٤٤٥.

۳. *فهرست مصنفی الشیعه*، ص ٦٩.

٤. عالمان رجالی، مشایخ نجاشی را توثیق کرده‌اند. ر.ک: *بازشناسی منابع اصلی رجال شیعه*، ص ١١٣.

٥. *فهرست مصنفی الشیعه*، ص ٣٣٠.

٦. همان، ص ١٢٣.

۷. *رساله ابوغالب زراری*، ص ١٧٨.

۸. *کامل الزیارات*، ص ١١.

۹. آیت‌الله خویی همه راویان واقع در اسناد *کامل الزیارات* را به استناد کلام ابن‌قولویه در مقدمه، در مقطعی ثقه می‌دانستند (*معجم رجال الحدیث*، ج ١، ص ٥٠)؛ اما از این نظر عدول کرده، وثاقت را فقط در مورد مشایخ بدون واسطه ابن‌قولویه پذیرفتند. (*اصول علم الرجال بین النظریة و التطبیق*، ج ١، ص ٣٢٣) عبارت ابن قولویه هم در همین نظر اخیر آیت الله خویی ظهور دارد. (*کامل الزیارات*، ص ٤).

اعتبار طریق ضرری نمی‌زند. این طریق هرچند بر مبنای متأخران صحیح نیست؛ اما بر مبنای قدما معتبر است.

طریق دوم: خبرنا أبوعبدالله القزوینی قال: حدثنا أحمد بن محمد بن یحیی قال: حدثنا عبدالله بن جعفر عن إبراهیم عن أخیه علی بها؛

این طریق نیز به همهٔ نوشتارهای ابن‌مهزیار است. «ابوعبدالله قزوینی»، «محمد بن علی بن شاذان» از مشایخ اجازه نجاشی است که بارها از وی روایت کرده است[1] و گفته شد که مشایخ نجاشی، ثقه هستند. «احمد بن محمد بن یحیی» از مشایخ اجازه است.[2] و بر مبنای وثاقت مشایخ اجازه،[3] وی ثقه است. «عبدالله بن جعفر حمیری» (زنده در دهه آخر سده سوم) از اصحاب امام عسکری علیه‌السلام ثقه و شیخ قمیان دانسته شده است. در کوفه از او حدیث بسیار سماع کردند. آثار حدیثی فراوانی نیز دارد.[4] دربارهٔ «ابراهیم»، یک روایت را کشی نقل کرده که از آن مدح استفاده می‌شود[5] نجاشی صرفاً کتاب *«البشارات»* را از او دانسته و جرح‌وتعدیلی درباره‌اش ندارد.[6] و همین نداشتن جرح‌وتعدیل فی‌الجمله بر اعتبار طریق دلالت دارد.

طریق سوم: فأخبرنا بها علی بن أحمد عن محمد بن الحسن عن محمد بن الحسن الصفار عن العباس عن علی بکتبه کلها؛

«علی بن احمد بن ابی‌جید قمی» از مشایخ اجازه نجاشی است. با توجه به وثاقت اساتید نجاشی می‌توان وی را ثقه دانست. «محمد بن الحسن بن احمد بن الولید» (م ۳۴۳ق) شیخ، متقدم و بزرگ قمیان شمرده شده و در وصف او «ثقة ثقة مسکون الیه» آمده است.[7] «محمد بن الحسن بن فروخ» معروف به «صفار» (م ۲۹۰ق) را نجاشی با این تعابیر ستوده است:

کان وجها فی أصحابنا القمیین، ثقة عظیم القدر راجحا قلیل السقط فی الروایة.[8]

---

۱. *فهرست مصنفی الشیعه*، ص ۴۴۸.

۲. *الرجال*، ص ۴۱۰.

۳. شیخ اجازه از اسباب حُسن به شمار می‌رود؛ بلکه برخی به وثاقت مشایخ اجازه باورمندند. *فوائد الوحید علی منهج المقال* (چاپ شده با *منهج المقال*)، ج ۱، ص ۱۴۱.

۴. *فهرست مصنفی الشیعه*، ص ۲۱۹؛ *فهرست کتب الشیعه*، ص ۲۹۴؛ *الرجال*، ص ۴۰۰.

۵. *اختیار معرفة الرجال*، ص ۵۳۱.

۶. *فهرست مصنفی الشیعه*، ص ۱۶.

۷. *فهرست مصنفی الشیعه*، ص ۳۸۳؛ و ببینید: *فهرست کتب الشیعه*، ص ۴۴۲.

۸. *فهرست مصنفی الشیعه*، ص ۳۵۴.

عباس بن معروف ثقه است.[1] بنابراین طریق نامبرده معتبر است.

۲. طرق طوسی

شیخ طوسی نیز دو طریق به کتاب‌های علی بن مهزیار دارد:

طریق اول: أخبرنا بکتبه و روایاته جماعة عن محمّد بن علی بن الحسین عن أبیه و محمّد بن الحسن عن سعد بن عبدالله و الحمیری و محمّد بن یحیی و أحمد بن إدریس عن أحمد بن محمّد عن العبّاس بن معروف عن علی بن مهزیار إلّا کتاب المثالب فإنّه روی العبّاس نصفه عن علی بن مهزیار؛

این طریق به روایات «علی بن مهزیار»[2] و کتاب‌های وی است. البته «عباس بن معروف» در این میان تنها به روایت نیمی از کتاب «*المثالب*» بسنده کرده است. اکنون به اعتبارسنجی این طریق پرداخته می‌شود:

مراد از عده‌ای که شیخ طوسی با واسطه آن‌ها از شیخ صدوق روایت می‌کند، «شیخ مفید»، «ابن‌غضائری»، «ابن‌حَسَکه قمی» و «ابوزکریا محمد بن سلیمان حُمرانی» هستند؛[3] بنابراین این طبقه در بالاترین درجات وثاقت هستند. «علی بن الحسین بن موسی بن بابَوَیه»، پدر شیخ صدوق (م ۳۲۹ق) بزرگ، پیشوا و فقیه قمیان در زمان خود بوده است.[4]

«محمد بن الحسن»، همان ابن‌الولید است که وثاقت وی قبلا گزارش شد. «سعد بن عبدالله اشعری ابوالقاسم» (م ۲۹۹-۳۰۱ق) از دانشیان امامی است که تألیفات بسیاری از خود به‌جا گذاشت. او فقیه و بزرگ شیعیان زمان خویش است. سفرهای حدیثی زیادی داشته و از عالمان اهل سنت نیز بسیار حدیث شنید. محمد بن قولویه و ابن‌الولید از وی روایت کرده‌اند.[5] «حمیری»، همان عبدالله بن جعفر است که گفته شد ثقه است. «محمد بن یحیی أبوجعفر عطار قمی» اهل قم، عالم، ثقه، پر حدیث و استاد کلینی است. نجاشی وی را دارای کتاب‌هایی دانسته، از دو کتاب

---

۱. همان، ص ۲۸۱.

۲. احسان سرخه‌ای در مقالهٔ «*کاربرد حدیث و روایت در فهرست و رجال پیشینیان*» به تفصیل دربارهٔ «روایت» بحث کرده است. فصلنامه علوم حدیث، دوره ۲۰، شماره ۲، شماره ۷۶، تابستان ۱۳۹٤، ص ۹۳-۱۱۹.

۳. *فهرست کتب الشیعه*، ص ٤٤٤.

٤. *فهرست مصنفی الشیعه*، ص ۲٦۱؛ و نیز ببینید: *فهرست کتب الشیعه*، ص ۲۷۳.

۵. *فهرست مصنفی الشیعه*، ص ۱۷۷؛ *فهرست کتب الشیعه*، ص ۲۱۵؛ *الرجال*، ص ٤۲۷.

وی نام برده است.[1] «احمد بن ادریس ابوعلی اشعری» (م ۳۰٦ق) را فقیه، ثقه، صحیح الروایه و کثیر الحدیث دانسته‌اند.[2] «احمد بن محمد» در این طریق، به قرینه مشایخ وی هم‌چون محمد بن یحیی همان احمد بن محمد بن عیسی اشعری است.[3] «عباس بن معروف» هم ثقه است.

بنابراین طریق مذکور در بالاترین درجات اعتبار است و حضور بزرگانی در طبقات متعدد در این طریق اعتبار خاصی بدان داده است.

طریق دوم: رواها محمد بن علی بن الحسین عن أبیه و موسی بن المتوکّل عن سعد بن عبدالله و الحمیری عن إبراهیم بن مهزیار عن أخیه عن رجاله. وفاة أبي‌ذر و حدیث بدء إسلام سلمان رویناه بهذا الإسناد عن علی بن مهزیار؛

در این طریق به بررسی «موسی بن متوکل» بسنده می‌شود.

«محمد بن موسی بن المتوکل» چنانکه می‌دانیم از اساتید صدوق است که در روایت بر او بسیار اعتماد کرده است.[4] اعتماد صدوق بر وی امارهٔ وثاقت است؛ بنابراین طریق معتبر است؛ البته این طریق به دلیل اینکه صرفاً دو نوشتاری است که با آثار ابن‌مهزیار در کتاب *الکافی* ارتباطی ندارد، اعتبار یا عدم اعتبار آن نقشی در پژوهش مذکور ندارد.

طریقی را شیخ طوسی در مشیخه *تهذیب الاحکام*[5] و مشیخه *الاستبصار*[6] آورده است که تنها تفاوت آن با طریق نخست در فهرست، این است که در فهرست اساتید طوسی، جماعتی هستند که شیخ مفید هم در زمرهٔ آنان است و در مشیخه تنها نام شیخ مفید ذکر شده است.

۳. طرق زُراری

طریق اول: فمن ذلك كتاب الصوم للحسین بن سعید و زیادات ابن مهزیار قال أبوغالب حدثنی به أبوالعباس عبدالله بن جعفر الحمیری عن أحمد بن محمد بن عیسی عن ابن سعید و هی ثلاثة أجزاء و قال عبدالله بن جعفر و ما كانت هذه الروایة عن علی بن مهزیار فإنه حدثنی

۱. *فهرست مصنفی الشیعه*، ص ۳۵۳.

۲. *فهرست مصنفی الشیعه*، ص ۹۲؛ *فهرست کتب الشیعه*، ص ٦٤.

۳. *معجم رجال الحدیث*، ج ۳، ص ۹۰-۹۳.

٤. برای نمونه ببینید: *کتاب من لا یحضره الفقیه*، ج ٤، ص ٤۲۷، ص ٤۳۲، ص ٤۳٤ و ...؛ *الخصال*، ج ۲، ص ۵۳۱، ص ٦۵۰ و ....

۵. *تهذیب الاحکام*، ج ۱۰، ص ۸۵.

٦. *الاستبصار*، ج ٤، ص ۳۳۸.

به إبراهيم بن مهزيار عن أخيه علی؛[1]

نکته‌ای دربارۀ این طریق شایستۀ ذکر است و آن اینکه کتاب‌های علی بن مهزیار، در اصل کتاب‌های حسین بن سعید بوده همراه با زیادات ابن مهزیار. در این طریق هم حمیری کتاب صوم ابن‌سعید را از احمد بن محمد و زیادات ابن‌مهزیار را از طریق ابراهیم روایت می‌کند. این نکته در همین مقاله خواهد آمد.

همه این راویان پیش‌تر بررسی شده‌اند. در طریق دوم نجاشی درباره اعتماد نجاشی بر طریقی که ابراهیم راوی آن بود سخن گفتیم؛ بنابراین اجمالاً این طریق هم معتبر است.

طریق دوم: و ما کان عن العباس بن معروف فهو مما صنّفه علی بن مهزیار حدثنی بهذا الکتاب الحمیری[2]

این طریق هم طریق دیگری است مانند همان طریق اول با این تفاوت که در آن طریق ابراهیم بن مهزیار راوی زیادات برادرش، علی، بود؛ اما در این طریق عباس بن معروف راوی زیادات است.

این طریق هم پیش از این بررسی شده و معتبر است.

طریق سوم: کتاب الدعاء لابن مهزیار حدثنی به أبوجعفر محمد بن الحسن بن علی بن مهزیار عن أبیه الحسن بن علی عن علی بن مهزیار[3]

در طریق نخست نجاشی هم محمد بن حسن و حسن بن علی راوی بودند و در آنجا درباره اعتبار این طریق سخن گفتیم.

٤. طرق شیخ صدوق[4]

طریق اول: و ما کان فیه عن علی بن مهزیار فقد رویته عن أبي- رضی الله عنه- عن محمّد بن

١. *رساله ابوغالب زراری*، ص ١٥٩.

٢. همان، ص ١٥٩-١٦٠.

٣. همان، ص ١٨٣.

٤. دربارۀ طرق شیخ صدوق در انجام *کتاب من لا یحضره الفقیه* و یکسان بودن کارکرد آن با فهرست‌های نجاشی و طوسی تردیدهایی وجود دارد؛ چرا که طرق صدوق را طرق به روایات دانسته‌اند نه طرق به کتاب‌ها (*بازسازی متون کهن حدیث شیعه*، گفتگو با آیت الله سید احمد موسوی مددی، ص ١١٦)؛ اما به نظر می‌رسد نمی‌توان به طور کلی همۀ طرق صدوق را چنین دانست. کمینه در این باره می‌توان تردید کرد. برای نمونه، طرق صدوق به علی بن مهزیار و یکسانی آن با طرقی چون نجاشی و دیگران این گمان را تقویت می‌کند که همۀ طرق صدوق، طرق به روایات نیست. مقایسه طرق با همدیگر بر اساس نموداری که پس از این خواهد آمد شاهدی موجه بر این امر است.

يحيى العطّار عن الحسين بن إسحاق التاجر عن على بن مهزيار

همه راويان اين طريق ثقه هستند؛ اما دربارهٔ حسين بن اسحاق آگاهى در دست نيست؛ هرچند وى در طريق كلينى به على بن مهزيار حضور دارد و اين نشان مى‌دهد كه اين طريق در قرن چهارم ميان بزرگان شناخته شده بوده است.

طريق دوم: و رويته عن أبي- رضى الله عنه- عن سعد بن عبدالله؛ و الحميرى جميعا عن إبراهيم بن مهزيار عن أخيه على بن مهزيار.

روايات نامبرده در اين طريق ثقه هستند. درباره هر يک از آن‌ها پيش از اين سخن گفتيم.

طريق سوم: و رويته أيضا عن محمّد بن الحسن- رضى الله عنه- عن محمد ابن الحسن الصفّار عن العبّاس بن معروف عن على بن مهزيار الأهوازى

اين طريق هم پيش از اين بررسى شده و بر اساس وثاقت راويان، معتبر شناخته شده است.

۵. طرق كلينى

بر اساس قواعدى كه دربارهٔ آن‌ها پيش از اين سخن گفتيم و نيز تطبيق آن‌ها بر طرق به آثار على بن مهزيار، كلينى در بخش اصول كتاب *الكافى* چهار طريق به كتاب‌هاى على بن مهزيار دارد.

طريق اول: عبدالله بن جعفر و سعد بن عبدالله جميعاً عن ابراهيم بن مهزيار عن على بن

در طريق دوم نجاشى، حميرى همهٔ كتاب‌هاى ابن‌مهزيار و در طريق نخست زرارى، حميرى كتاب صوم را را از طريق ابراهيم بن مهزيار روايت مى‌كند؛ البته شيخ طوسى نيز در طريقى ابراهيم را راوى دو نوشتهٔ على بن مهزيار معرفى كرده است در آن‌جا گفته شد كه اعتبار اين دو نوشتار؛ يعنى وفاة أبى‌ذر و حديث بدء إسلام با اين مقاله ارتباطى ندارد. در مجموع اين طريق كلينى قابل‌اعتماد است و راويان آن پيش از مورد بررسى قرار گرفته‌اند.

طريق دوم: ابوعلى الاشعرى عن عيسى بن ايوب عن على بن مهزيار.[۲]

در اين طريق دربارهٔ «عيسى بن ايوب» اطلاعى نداريم ازاين‌رو طريق مورد ترديد است.

۱. *الكافى*، ج ۲، ص ۴۸۸، ح ۱۲۴۳؛ ص ۵۰۰، ح ۱۲۵۵؛ ص ۵۰۵، ح ۱۲۶۰؛ ص ۵۱۹، ح ۱۲۷۴؛ ص ۵۲۸، ح ۱۲۸۰؛ ص ۵۳۷، ح ۱۲۸۷؛ ص ۵۶۵، ح ۱۲۹۷؛ ص ۵۸۲، ح ۱۳۰۸؛ ص ۵۹۶، ح ۱۳۲۰.

۲. همان، ج ۳، ص ۲۱۲-۲۱۳، ح ۱۶۶۴-۱۶۶۶.

طریق سوم: علی بن إبراهیم عن أبیه، و أبوعلی الأشعری و محمد بن یحیی جمیعا عن الحسین بن إسحاق عن علی بن مهزیار[1]

این طریق به قرینه طریق «أبوعلی الأشعری و محمد بن یحیی جمیعا عن الحسین بن إسحاق، و علی بن إبراهیم عن أبیه جمیعا عن علی بن مهزیار»[2] به تفکیک چنین است:

علی بن ابراهیم عن ابیه عن الحسین بن اسحاق عن علی بن مهزیار

ابوعلی الاشعری عن الحسین بن اسحاق عن علی بن مهزیار

محمد بن یحیی عن الحسین بن اسحاق عن علی بن مهزیار

در واقع طریق دو طریق است بدین‌صورت:

طریق اول: ابوعلی الاشعری و محمد بن یحیی عن الحسین بن اسحاق عن علی بن مهزیار

این طریق با طریق صدوق جز در ابوعلی اشعری مشترک است و گفتیم که این طریق در قرن چهارم از طرق مورد اعتنای بزرگان است.

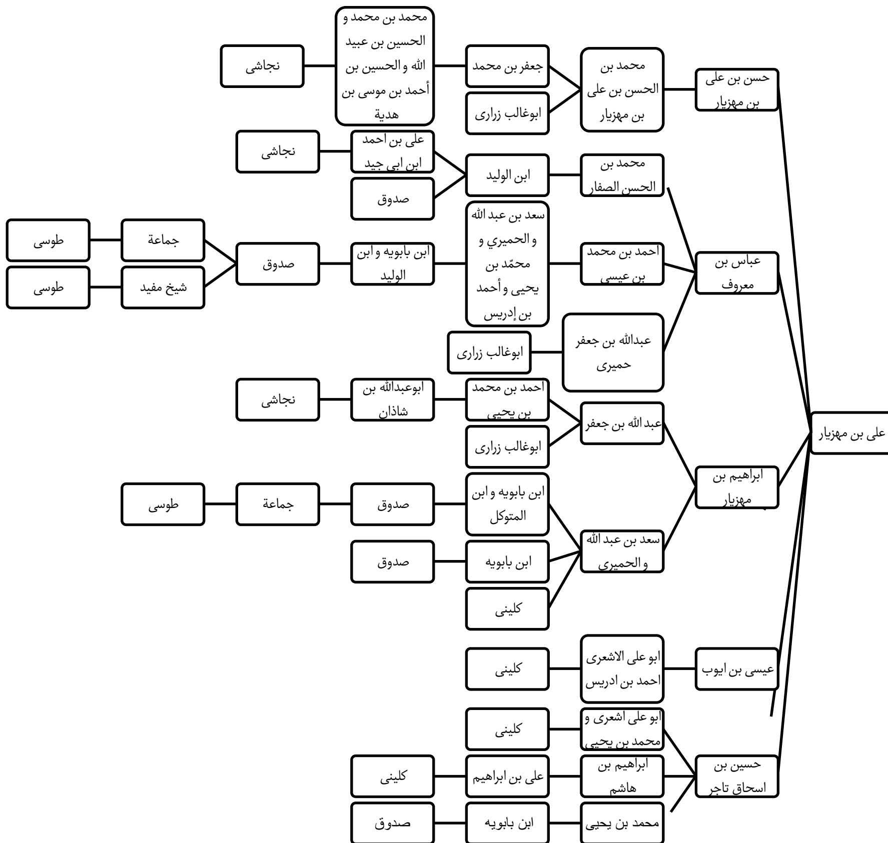
طریق دوم: علی بن ابراهیم عن ابیه عن الحسین بن اسحاق عن علی بن مهزیار؛

در مورد اینکه آیا این طریق را می‌توان طریق به علی بن مهزیار دانست و کتاب علی منبع کلینی است یا یکی از دو کتاب علی بن ابراهیم و ابراهیم بن هاشم منبع هستند جای تردید وجود دارد؛ اما با توجه به اینکه این طریق بر طریقی عطف شده که طریق به کتاب ابن‌مهزیار است، ظاهراً می‌توان این طریق را از طرق کلینی به کتاب ابن‌مهزیار دانست.

۱. همان، ج ٤، ص ٢٣٦.

۲. همان، ص ٢٣٩.

نمودار طرق به آثار علی بن مهزیار

د) تطبیق قواعد بازیابی برطرق

قاعدهٔ شبه عدة و کتاب نداشتن راوی: بر اساس «قاعدهٔ شبه عدة» در طریق «عبدالله بن جعفر و سعد بن عبدالله جمیعاً عن ابراهیم بن مهزیار عن علی بن مهزیار عن الحسین بن سعید/الحسن بن محبوب»[1] می‌بایست کتاب «ابراهیم» منبع باشد؛ اما با توجه به اینکه «ابراهیم بن مهزیار» راوی کتاب‌های برادرش، «علی»، است و دلیلی که در مورد روایت «علی بن مهزیار» از «حسن بن محبوب»

۱. همان، ج ۲، ص ٤٨٨، ح ۱۲٤۳؛ ص ۵۰۰، ح ۱۲۵۵؛ ص ۵۰۵، ح ۱۲٦۰؛ ص ۵۱۹، ح ۱۲۷٤؛ ص ۵۲۸، ح ۱۲۸۰؛ ص ۵۳۷، ح ۱۲۸۷؛ ص ۵٦۵، ح ۱۲۹۷؛ ص ۵۸۲، ح ۱۳۰۸؛ ص ۵۹٦، ح ۱۳۲۰.

خواهد آمد، این احادیث از کتاب علی بن مهزیار اخذ شده است.

نکته‌ای مهم اینکه چرا در همه اسناد، «علی بن مهزیار» از «حسین بن سعید» روایت می‌کند، جز یک سند که «ابن‌مهزیار» از «حسن بن محبوب» روایت می‌کند.[1] این پرسش را «احمد بن محمد بن خالد برقی» پاسخ داده است. او گزارش کرده که اصل کتاب‌های «علی بن مهزیار» برگرفته از مصنفات «حسین بن سعید» است با این تفاوت که «ابن‌مهزیار» بر سه کتاب «حسین بن سعید» (وضو، صلات و حج) چندین برابر و بر سایر کتاب‌های او اندکی افزود.[2] بنابراین درباره سند اول گفته می‌شود که این مورد از افزوده‌های «ابن مهزیار» بر کتاب‌های «حسین بن سعید» و در حقیقت از کتاب «حسن بن محبوب» گرفته است.

سؤال دیگر این است که این روایات از کدام کتاب «ابن‌مهزیار» گرفته شده است. شاید منبع این روایات کتاب «*المزارِ ابن مهزیار*» باشد؛ چراکه موضوع همهٔ این احادیث تاریخ ولادت یا مدت زندگانی یا تاریخ شهادت است و شیخ طوسی نیز این‌گونه تاریخ‌ها را در کتاب المزارِ *تهذیب الاحکام* آورده است.[3]

سند «ابوعلی الاشعری و محمد بن یحیی عن الحسین بن اسحاق عن علی بن مهزیار»[4] هم بر اساس «قاعدة شبه عدة» و کتاب‌نداشتن «حسین بن اسحاق» تحلیل می‌شود؛ بدین نحو که کتاب «علی بن مهزیار» منبع است. از سه حدیثی که با این طریق داریم حدیث ۲۴۳۲ به نظر می‌رسد از کتاب «*التفسیرِ علی بن مهزیار*» گرفته شده است.[5] حدیث‌های ۲۹۷۶ و ۲۹۸۲ ظاهراً از کتاب «*الزهد*» اخذ شده‌اند.[6]

سند «علی بن ابراهیم عن ابیه عن الحسین بن اسحاق عن علی بن مهزیار» طریق به کتاب «علی بن مهزیار» است؛ زیرا در اصل سند عطف بر سند دیگری است و در اصل سند چنین بوده است: «علی بن ابراهیم عن ابیه و ابوعلی الاشعری و محمد بن یحیی جمیعاً عن الحسین بن اسحاق عن علی بن مهزیار».

---

۱. همان، ج ۲، ص ۴۸۸، ح ۱۲۴۳.

۲. *فهرست مصنفی الشیعه*، ص ۲۵۳؛ *فهرست کتب الشیعه*، ص ۲۴۵

۳. برای نمونه ببینید: *تهذیب الأحکام*، ج ۶، ص ۷۸.

۴. *الکافی*، ج ۳، ص ۶۷۷، ح ۲۴۳۲؛ ج ۴، ص ۲۳۶، ح ۲۹۷۶؛ ص ۲۳۹، ح ۲۹۸۲.

۵. دلیل تفسیری بودن این حدیث خواهد آمد.

۶. دلیل آن خواهد آمد.

این سند حدیث ۲۹۷٦ است. درباره طریق‌بودن «علی بن ابراهیم عن ابیه عن الحسین بن اسحاق عن علی بن مهزیار» پیش از این سخن گفته شد.

قواعد اضمار و تناسب محتوا: در ذیل، مرجع ضمیر علی بن مهزیار است؛ بنابراین کتاب او منبع است.

ابوعلی الاشعری عن عیسی بن ایوب عن علی بن مهزیار عن فضالة بن ایوب؛
عنه عن فضالة بن ایوب. عنه عن فضالة.[1]

ظاهراً این سه حدیث از کتاب *«الصلاة ابن مهزیار»* گرفته شده است؛ زیرا دانسته شد که عمدهٔ تصنیفات «ابن‌مهزیار» از «حسین بن سعید» است؛ تنها در سه کتاب، اضافات چندبرابری دارد که یکی از آن‌ها کتاب «الصلاة» است. جالب اینکه شیخ طوسی حدیث ١٦٦٤ کتاب *الکافی* را با سند دیگری نقل کرده است. بخش اول حدیث طوسی با حدیث *الکافی* یکسان است. حدیث شیخ طوسی زیادتی دارد که دربارهٔ نماز است و در روایت کلینی نیست.[2] همین زیادتی قرینه خوبی است بر اینکه به‌احتمال بسیار این سه روایت هر سه از کتاب *«الصلاة ابن مهزیار»* اخذ شده‌اند.

در پایان عنوان هر کتاب از «علی بن مهزیار» را همراه با سند و متن موجود در *الکافی* ذکر کرده تا خوانندگان تصور روشنی از کتاب های علی بن مهزیار و احادیث گرفته شده از آن‌ها داشته باشند:

۱. المزار

عبدالله بن جعفر و سعد بن عبدالله جمیعا عن ابراهیم بن مهزیار عن أخیه علی بن مهزیار عن الحسن بن محبوب عن هشام بن سالم عن حبیب السجستانی، قال: سمعت أباجعفر علیه السلام یقول: ولدت فاطمة بنت محمد صلی الله علیه و آله و سلم بعد مبعث رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بخمس سنین و توفیت و لها ثمان عشرة سنة و خمسة و سبعون یوما[3]

سعد بن عبدالله و عبدالله بن جعفر عن إبراهیم بن مهزیار عن أخیه علی عن الحسین بن سعید عن محمد بن سنان عن ابن مسکان عن أبی‌بصیر: عن أبی‌عبدالله علیه السلام، قال: «قبض الحسن بن علی

---

۱. همان، ج ۳، ص ۲۱۲-۲۱۳، ح ١٦٦٤-١٦٦٦.

۲. *روایت تهذیب*، ج ۲، ص ۱۵: و عنه عن حماد بن عیسی عن معاویة بن عمار عن أبي‌عبدالله علیه السلام قال کان علي بن الحسین علیه السلام یقول إني لأحب أن أدوم علی العمل و إن قل قال قلنا تقضي صلاة اللیل بالنهار في السفر قال نعم.

روایت الکافی: عنه، عن فضالة بن أیوب، عن معاویة بن عمار عن أبي‌عبدالله علیه السلام، قال: «کان علي بن الحسین- صلوات الله علیهما- یقول: إنِّی لأحب أن أداوم علی العمل و إن قل»؛ ح ۲۱۳.

۳. *الکافی*، ج ۲، ص ٤۸۸، ح ۱۲٤۳، باب مولد الزهراء فاطمة علیها السلام.

علیهما السلام و هو ابن سبع و أربعين سنة، فی عام خمسين سنة؛ عاش بعد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم أربعين سنة»[1]

سعد و أحمد بن محمد جميعا عن إبراهيم بن مهزيار عن أخيه على بن مهزيار عن الحسين بن سعيد عن محمد بن سنان عن ابن مسكان عن أبي بصير: عن أبي عبدالله علیه السلام، قال: «قبض الحسين بن على علیهما السلام يوم عاشوراء و هو ابن سبع و خمسين سنة»[2]

سعد بن عبدالله و عبدالله بن جعفر الحميرى عن إبراهيم بن مهزيار عن أخيه على بن مهزيار عن الحسين بن سعيد عن محمد بن سنان عن ابن مسكان عن أبي بصير: عن أبي عبدالله علیه السلام، قال: «قبض على بن الحسين علیهما السلام و هو ابن سبع و خمسين سنة فی عام خمس و تسعين؛ عاش بعد الحسين علیه السلام خمسا و ثلاثين سنة»[3]

سعد بن عبدالله و الحميرى جميعا عن إبراهيم بن مهزيار عن أخيه على بن مهزيار عن الحسين بن سعيد عن محمد بن سنان عن ابن مسكان عن أبي بصير: عن أبي عبدالله علیه السلام، قال: «قبض محمد بن على الباقر علیه السلام و هو ابن سبع و خمسين سنة فی عام أربع عشرة و مائة؛ عاش بعد على بن الحسين علیهما السلام تسع عشرة سنة و شهرين»[4]

سعد بن عبدالله و عبدالله بن جعفر جميعا عن إبراهيم بن مهزيار عن أخيه على بن مهزيار عن الحسين بن سعيد عن محمد بن سنان عن ابن مسكان عن أبي بصير، قال: قبض أبوعبدالله جعفر بن محمد علیهما السلام و هو ابن خمس و ستين سنة فی عام ثمان و أربعين و مائة؛ و عاش بعد أبي جعفر علیه السلام أربعا و ثلاثين سنة[5]

سعد بن عبدالله و عبدالله بن جعفر جميعا عن إبراهيم بن مهزيار عن أخيه على بن مهزيار عن الحسين بن سعيد عن محمد بن سنان عن ابن مسكان عن أبي بصير، قال: قبض موسى بن جعفر علیهما السلام و هو ابن أربع و خمسين سنة فی عام ثلاث و ثمانين و مائة؛ و عاش بعد جعفر علیه السلام خمسا و ثلاثين سنة[6]

سعد بن عبدالله و عبدالله بن جعفر جميعا عن إبراهيم بن مهزيار عن أخيه على بن مهزيار عن الحسين بن سعيد عن محمد بن سنان، قال: قبض على بن موسى علیهما السلام - و هو ابن تسع و أربعين

---

۱. همان، ص ۵۰۰، ح ۱۲۵۵، باب مولد الحسن بن على علیه السلام.

۲. همان، ص ۵۰۲، ح ۱۲٦۰، باب مولد الحسين بن على علیهما السلام.

۳. همان، ص ۵۱۹، ح ۱۲۷٤، باب مولد على بن الحسين علیهما السلام.

٤. همان، ص ۵۲۸، ح ۱۲۸۰، باب مولد ابى جعفر محمد بن على علیه السلام.

۵. همان، ص ۵۳۷، ح ۱۲۸۷، باب مولد ابى عبدالله جعفر بن محمد علیه السلام.

٦. همان، ص ۵٦۵، ح ۱۲۹۷، باب مولد ابى الحسن موسى بن جعفر علیهما السلام.

سنة و أشهر- فی عام اثنين و مائتين؛ عاش بعد موسى بن جعفر عليهما السلام عشرين سنة إلا شهرين أو ثلاثة[1]

سعد بن عبدالله و الحميری جميعا عن إبراهيم بن مهزيار عن أخيه علی عن الحسين بن سعيد عن محمد بن سنان، قال: قبض محمد بن علی عليه السلام و هو ابن خمس و عشرين سنة و ثلاثة أشهر و اثنی عشر يوما، توفی يوم الثلاثاء لست خلون من ذی الحجة سنة عشرين و مائتين؛ عاش بعد أبيه تسع عشرة سنة إلا خمسا و عشرين يوما[2]

٢. الصلاة

أبوعلی الأشعری عن عيسى بن أيوب عن علی بن مهزيار عن فضالة بن أيوب عن معاوية بن عمار عن نجية: عن أبي‌جعفر عليه السلام، قال: «ما من شیء أحب إلی الله- عز و جل- من عمل يداوم عليه و إن قل».[3]

عنه عن فضالة بن أيوب عن معاوية بن عمار: عن أبي‌عبدالله عليه السلام، قال: «كان علی بن الحسين- صلوات الله عليهما- يقول: إنی لأحب أن أداوم علی العمل و إن قل».[4]

عنه عن فضالة عن العلاء عن محمد بن مسلم: عن أبي‌جعفر عليه السلام، قال: «كان علی بن الحسين- صلوات الله عليهما- يقول: إنی لأحب أن أقدم علی ربي و عملی مستو».[5]

٣. التفسير

محمد بن يحيی و أبوعلی الأشعری عن الحسين بن إسحاق عن علی بن مهزيار عن حماد بن عيسی عن أبي‌عمرو المدائنی: عن أبي‌عبدالله عليه السلام، قال: سمعته يقول: «كان أبي عليه السلام يقول: إن الله قضی قضاء حتماً ألا ينعم علی العبد بنعمة فيسلبها إياه، حتی يحدث العبد ذنبا يستحق بذلك النقمة»[6]

٤. الزهد

علی بن إبراهيم عن أبيه؛ و أبوعلی الأشعری و محمد بن يحيی جميعا عن الحسين بن إسحاق عن علی بن مهزيار عن فضالة بن أيوب عن عبد الصمد بن بشير: عن أبي‌عبدالله عليه السلام، قال: «العبد

---

١. همان، ص ٥٨٢، ح ١٣٠٨، باب مولد ابي‌الحسن الرضا عليه السلام.

٢. همان، ص ٥٩٦، ح ١٣٢٠، باب مولد ابي‌جعفر محمد بن علی الثانی عليه السلام.

٣. ج ٣، ص ٢١٢، ح ١٦٦٤، باب استواء العمل و المداومة عليه، كتاب الايمان و الكفر.

٤. همان، ص ٢١٣، ح ١٦٦٥.

٥. همان، ح ١٦٦٦.

٦. *همان*، ص ٦٧٧، ح ٢٤٣٢، باب الذنوب، كتاب الايمان و الكفر؛ مقايسه كنيد با *التفسير عياشی*، ج ٢، ص ٢٠٦: عن أبي عمرو المدائني عن أبي‌عبدالله ع قال: إن أبي كان يقول إن الله قضى قضاء حتما - لا ينعم على عبده بنعمة فسلبها إياه- قبل أن يحدث العبد ذنبا يستوجب بذلك الذنب سلب تلك النعمة و ذلك قول الله «إن الله لا يغير ما بقوم حتى يغيروا ما بأنفسهم».

المؤمن إذا أذنب ذنبا أجله الله سبع ساعات، فإن استغفر الله لم يكتب عليه شیء؛ و إن مضت الساعات و لم يستغفر، كتبت عليه سيئة و إن المؤمن ليذكر ذنبه بعد عشرين سنة حتى يستغفر ربه، فيغفر له و إن الكافر لينساه من ساعته»[1]

أبوعلى الأشعرى و محمد بن يحيي جميعا عن الحسين بن إسحاق؛ و على بن إبراهيم عن أبيه جميعا عن على بن مهزيار عن النضر بن سويد عن عبدالله بن سنان عن حفص، قال: سمعت أباعبدالله عليه السلام يقول: «ما من مؤمن يذنب ذنبا إلا أجله الله- عز و جل- سبع ساعات من النهار؛ فإن هو تاب لم يكتب عليه شیء و إن هو لم يفعل كتب الله عليه سيئة». فأتاه عباد البصرى، فقال له: بلغنا أنك قلت: ما من عبد يذنب ذنبا إلا أجله الله- عز و جل- سبع ساعات من النهار؟ فقال: «ليس هكذا قلت و لكنى قلت: ما من مؤمن و كذلك كان قولى»[2]

---

١. همان، ج ٤، ص ٢٣٦، ح ٢٩٧٦، باب الاستغفار من الذنب، كتاب الايمان و الكفر. اين حديث را مقايسه كنيد با حديثى نزديک با همين معنا در كتاب *الزهد* حسين بن سعيد، ص ٧٤: ما من مؤمن يذنب ذنبا إلا أجل سبع ساعات فإن استغفر الله غفر له و إنه ليذكر ذنبه بعد عشرين سنة فيستغفر الله فيغفر له و إن الكافر لينسى ذنبه لئلا يستغفر الله.

٢. همان، ص ٢٣٩، ح ٢٩٨٢، باب الاستغفار من الذنب، كتاب الايمان و الكفر. مقايسه كنيد با حديث حسين بن سعيد در كتاب *الزهد*، ص ٦٩: ما من عبد مؤمن يذنب ذنبا إلا أجله الله سبع ساعات من النهار فإن هو تاب لم يكتب عليه شيئا و إن لم يفعل كتبت عليه سيئة فأتاه عباد البصري فقال له بلغنا أنك قلت ما من عبد يذنب ذنبا إلا أجله الله سبع ساعات من النهار فقال ليس هكذا قلت و لكني قلت ما من عبد مؤمن يذنب ذنبا إلا أجله الله سبع ساعات من نهاره هكذا قلت.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش طرق دانشیان قرن‌های چهار و پنج به کتاب‌های «علی بن مهزیار» اعتبارسنجی شد. در مجموع این کتاب‌ها پنج راوی داشتند: عباس بن معروف، ابراهیم بن مهزیار، حسن بن علی بن مهزیار، عیسی بن ایوب و حسین بن اسحاق‌تاجر. ابوغالب‌زراری، کلینی، صدوق، نجاشی و طوسی از طریق این راویان، به‌واسطه بزرگانی همچون مفید، ابن‌غضائری، ابوعلی اشعری، محمد بن یحیی، علی بن ابراهیم و ابن الولید به این آثار طریق داشته‌اند. ١٦ حدیث بر اساس قواعد بازیابی متون مفقود از آثار علی بن مهزیار در بخش اصول کتاب *الکافی*، بازیابی شد. بر اساس قرائن موجود، نُه حدیث از کتاب «*المزار*»، سه حدیث از کتاب «*الصلاة*»، دو حدیث از کتاب «*الزهد*» و یک حدیث از کتاب «*التفسیر*» گرفته شده‌اند.

کتاب‌نامه

١. ***اختيار معرفة الرجال*** (رجال الكشی)، محمد بن حسن (شيخ طوسی)، تحقيق: حسن مصطفوی، مشهد: دانشگاه مشهد، ١٤٠٩ق.

٢. ***الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد***، مفيد، محمد بن محمد بن نعمان، قم: كنگره شيخ مفيد، ١٤١٣ق.

٣. ***الاستبصار فيما اختلف من الاخبار***، محمد بن حسن (شيخ طوسی)، تحقيق: سيد حسن موسوی خرسان، تهران: اسلاميه، ١٣٩٠ق.

٤. ***اصول علم الرجال بين النظرية و التطبيق***، داوری، مسلم، تنظيم: محمد علی صالح معلم، قم: موسسه فرهنگی صاحب الامر (عج)، ١٤٢٩ق.

٥. ***بازسازی متون كهن حديث شيعه***، عمادی حائری، سيد محمد، قم، دار الحديث، ١٣٨٨ ش.

٦. ***بازشناسی منابع اصلی رجال شيعه***، محمدكاظم رحمان ستايش و محمد رضا جديدی نژاد، قم: دار الحديث، ١٣٨٥ش.

٧. ***تاريخ الرسل و الملوك***، محمد بن جرير طبری، تحقيق: محمد ابوالفضل ابراهيم، مصر: دار المعارف، ١٣٨٧ق.

٨. ***التفسير***، عياشی، محمد بن مسعود، تصحيح: سيد هاشم رسولی محلاتی، تهران: علميه، ١٣٨٠ق.

٩. ***تهذيب الأحكام***، محمد بن حسن (شيخ طوسی)، تحقيق: سيد حسن موسوی خرسان، تهران، دار الكتب الاسلاميه، ١٤٠٧ق.

١٠. ***ثواب الأعمال*** (چاپ شده با عقاب الاعمال)، صدوق، محمد بن علی بن بابويه، قم: رضی، ١٤٠٦ق.

١١. ***الخصال***، صدوق، محمد بن علی بن بابويه، تصحيح: علی‌اكبر غفاری، قم: جامعه مدرسين، ١٣٦٢ش.

١٢. ***الرجال***، محمد بن حسن (شيخ طوسی)، تصحيح: جواد قيومی، قم: جامعه مدرسين، ١٣٧٣ ش.

١٣. ***رسالة أبی‌غالب الزراری إلی ابن ابنه فی ذكر آل أعين***، ابوغالب احمد بن محمد زُراری، قم: دفتر تبليغات اسلامی، ١٣٦٩ ش.

١٤. ***الزهد***، حسين بن سعيد اهوازی، تحقيق: عرفانيان، غلامرضا، قم: علميه، ١٤٠٢ق.

١٥. ***فوائد الوحيد علی منهج المقال*** (چاپ شده با منهج المقال)، محمدباقر وحيد بهبهانی، قم: موسسه آل البيت عليهم‌السلام، ١٤٢٢ق.

١٦. ***فهرست كتب الشيعه***، محمد بن حسن (شيخ طوسی)، تصحيح: سيد عبدالعزيز طباطبايی، قم:

کتابخانه محقق طباطبایی، ۱۴۲۰ق.

۱۷. ***فهرست مصنفی الشیعه***، احمد بن علی نجاشی، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۵ش.

۱۸. ***الکافی***، محمد بن یعقوب (ثقة الاسلام کلینی)، قم: دار الحدیث، ۱۳۸۷ش.

۱۹. ***کامل الزیارات***، جعفر بن محمد بن قولویه، تصحیح: عبدالحسین امینی، نجف: مرتضوی، ۱۳۵۶ق.

۲۰. ***کتاب زید بن وهب جهنی***، مردانی، مهدی، قم: دلیل ما، ۱۳۹۳ ش.

۲۱. ***کتاب من لا یحضره الفقیه***، محمد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق)، تصحیح: علی‌اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۱۳ق.

۲۲. ***مستدرک الوسائل*** (خاتمه)، حسین بن محمدتقی نوری، تحقیق: موسسه آل البیت علیهم‌السلام، قم: موسسه آل البیت علیهم‌السلام، ۱۴۰۸ق.

۲۳. ***معجم البلدان***، یاقوت حموی، بیروت: دار صادر، ۱۳۹۷ق.

۲۴. ***معجم رجال الحدیث***، سید ابوالقاسم خویی، نجف: موسسه اسلامی آیت الله خویی، بی‌تا.

۲۵. ***مناقب آل ابی طالب علیهم‌السلام***، محمد بن علی بن شهرآشوب، قم: علامه، ۱۳۷۹ق.

۲۶. ***منتقی الجمان فی الاحادیث الصحاح و الحسان***، حسن بن زین الدین، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۲ش.

۲۷. «کاربرد له روایات در فهرست شیخ طوسی و ارتباط آن با کتب نوادر»، احسان سرخه‌ای، فصلنامه ***علوم حدیث***، ۱۳۹۵ش، شماره ۸۱..

۲۸. «پژوهشی جدید در کتاب کافی»، سید محمد جواد شبیری، ***شناختنامه کلینی و الکافی***، ج ۱، قم: دار الحدیث، ۱۳۸۷.